

ПОСТМОРТАЛЬНА СОЦІАЛЬНІСТЬ В ЕПОХУ ЦИФР І РЕЧЕЙ: МІЖ ОЦИФРУВАННЯМ СМЕРТІ ТА КОНСТРУЮВАННЯМ БЕЗСМЕРТЯ

Зінчина Олександра Борисівна – кандидатка соціологічних наук, доцентка кафедри соціально-гуманітарних наук Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова, вул. Чорноглазівська, 17, 61002, м. Харків, Україна e-mail: Oleksandra.Zinchyna@kname.edu.ua, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-4680-857X>

У статті здійснено соціологічний аналіз феноменів цифрової смерті та цифрового безсмертя як взаємопов'язаних, але концептуально відмінних вимірів постмортальної соціальності в умовах цифровізації. Продемонстровано, що цифрова смерть означає не припинення соціального існування індивіда, а його трансформацію в інший режим присутності, опосередкований цифровими слідами, алгоритмічними механізмами та платформними інфраструктурами. Натомість цифрове безсмертя розглядається як нормативно-дискурсивна конструкція про можливість продовження індивідуального існування у цифровому середовищі. Уточнено дефініції таких понять, як «цифрова смерть», «цифрове безсмертя» та «постмортальна соціальність», а також обґрунтовано доцільність їхнього аналітичного розмежування. Запропоновано авторське поняття «цифрова лімінальність», яке визначається як інструмент для опису проміжного стану між біологічною смертю та соціальною присутністю індивіда в мережевому середовищі. Показано, що цей стан характеризується розривом між втраченою агентністю та збереженням операційної присутності у цифрових взаємодіях. Особливу увагу приділено трансформації практик пам'яті та скорботи в умовах медіатизованої культури, де цифрові платформи виступають не лише як інструменти збереження, але й як активні агенти реконфігурації пам'яті. Проаналізовано роль техносціальних механізмів у підтриманні постмортальної присутності, а також окреслено етичні, правові та соціальні виклики, пов'язані з поширенням практик цифрового безсмертя. Сформульовано висновок про те, що постмортальна соціальність у цифрову епоху є результатом взаємодії людських практик, алгоритмічних процесів та інституційного контролю, що зумовлює необхідність переосмислення меж життя і смерті в сучасному суспільстві. Визначаються перспективи подальших досліджень постмортальної соціальності як специфічного режиму взаємодії у цифровому середовищі.

Ключові слова: цифрова смерть, цифрове безсмертя, постмортальна соціальність, цифрова лімінальність, режими, цифровий простір, цифрова ідентичність, медіатизація, цифрові платформи, алгоритмічне управління, практики скорботи.

How to Cite: 'Zinchyna, O. (2026). 'Postmortal Sociality In The Digital And Thing Age: Between The Digitization Of Death And The Construction Of Immortality'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods»*. 56. pp. 41-50. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2026-56-04> [in Ukrainian]

Для цитування: Зінчина О. Б. Постмортальна соціальність в епоху цифр і речей: між оцифруванням смерті та конструюванням безсмертя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2026. Випуск 56. С. 41-50. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2026-56-04>

Постановка проблеми. В сучасному суспільстві, де цифрові технології дедалі глибше проникають у структури повсякденного життя, постає новий феномен – «цифрова смерть» та «цифрове безсмертя», або посмертне цифрове існування. Йдеться не лише про технічну можливість збереження цифрових слідів після біологічної смерті індивіда, але й про соціальні наслідки цих трансформацій: зміну уявлень про пам'ять, ідентичність, тілесність, контроль та «постіснування» в умовах цифрової культури.

Трансформація повсякденності під впливом цифрових технологій зумовлює появу нових модусів людського буття, які виходять за межі біологічного існування. Феномени «цифрової смерті» та «цифрового безсмертя» перестають бути сюжетами наукової фантастики, перетворюючись на об'єкт міждисциплінарних наукових досліджень. Концепції цифрової смерті та цифрового безсмертя привертають увагу соціології, оскільки сучасні технології дозволяють зберігати й відтворювати цифрові сліди людини після її фізичної смерті. Цифрова смерть пов'язана з припиненням активної участі в цифрових платформах, тоді як цифрове безсмертя передбачає збереження даних, профілів і спогадів у віртуальному просторі.

У соціологічному ракурсі цифрова смерть і цифрове безсмертя розглядаються як соціокультурні феномени, що трансформують практики пам'яті, жалоби, ідентичності та соціального контролю в умовах медіатизованої культури, а соціологічний дискурс зосереджується перш за все на тому, як змінюються форми взаємодії, механізми збереження пам'яті та розподіл влади над цифровими даними.

Соціологічний погляд дозволяє досліджувати, як цифрові сліди померлих зберігаються, інтерпретуються та контролюються спільнотами, платформами та інституціями, як трансформуються практики скорботи в онлайн-просторі, як формується цифрова ідентичність після смерті. Важливими є також питання влади над даними та їх використанням, а також вплив цифрової присутності померлих на практики горювання, пам'яті та ідентичності живих.

Особливої актуальності ця проблематика набуває в умовах повномасштабної російсько-української війни, яка актуалізує питання життя і смерті та водночас підкреслює взаємозв'язок фізичної і цифрової реальностей. Цифровий слід людини після її біологічної смерті не зникає, а продовжує існувати, формуючи цифрову спадщину. І такі проєкти, спрямовані на цифровізацію пам'яті про загиблих захисників, як «Bank of Memories», «Спогади України» [1], є яскравим прикладом того, як абстрактні дискусії перетворюються на нагальну суспільну потребу. Це може сприяти більш швидкому формуванню в Україні практик цифрової меморіалізації порівняно з суспільствами, де подібний досвід є менш інтенсивним. У свою чергу, це актуалізує потребу переосмислення поняття смерті та практик управління цифровими даними, щодо яких суспільство ще не виробило усталених норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У західній науці дослідження цифрової смерті поступово оформилися в окремий напрям – Digital Death Studies (цифрову танатологію), в межах якого ця проблематика висвітлюється з різних аналітичних ракурсів. Серед найбільш авторитетних дослідників назвемо М. Массімі [2], який заклав підхід до дизайну технологій з урахуванням смерті користувача, ввівши поняття «танаточутливість» (thanatosensitivity) і поставивши питання про те, що відбувається з цифровою взаємодією після смерті людини.

У контексті медіатеорії цифрову смерть розглядає К. Бассет [3], акцентуючи на трансформації суб'єктності та межах людського у цифровому середовищі. П. Стокс [4] аналізує етичні аспекти цифрової спадщини, зокрема проблеми постмортальної приватності, відповідальності цифрові дані померлих та управління цими даними. М. Гіббс [5] зосереджується на емпіричних дослідженнях практик онлайн-скорботи та меморіалізації, показуючи, як соціальні мережі стають простором підтримки і колективного переживання втрати. У фокусі уваги Р. Брубейкера [6] знаходяться соціальні медіа як середовище постмортальної взаємодії, де профілі померлих продовжують функціонувати як осередки комунікації. Л. Флоріді [7] формує теоретичне підґрунтя для інтерпретації цифрового безсмертя через концепцію інфосфери, у межах якої цифрові дані та сліди людини набувають статусу відносно автономної форми її постмортальної присутності. К. Софка [8] репрезентує осмислення цієї проблематики, показуючи, як онлайн-середовище трансформує практики жалоби та соціальність смерті.

Отже, враховуючи, що сама смерть залишається онтологічно суперечливою й гносеологічно невизначеною категорією, вчені прагнуть до її раціонального осмислення у нових порядках суспільства, зокрема у цифровому контексті. Ця концептуалізація передбачає не лише вивчення того, що відбувається з цифровими слідами особи після її фізичної смерті, але й потребує формулювання етичних та правових принципів управління цими даними.

Український науковий дискурс зосереджений на філософських [9; 10], культурологічних [11; 12], юридичних [13-16] аспектах цифрового спадкування та меморіалізації. Соціологічна ж оптика, яка дозволяє розглядати цифрову смерть не як технічний збій або завершення транзакцій, але як складний соціальний процес, що залучає мережі людей, платформ та нормативних уявлень, не достатньо актуалізована в українській науці. З огляду на це, наше дослідження спрямоване на концептуальне розгортання саме соціологічного підходу до осмислення цифрової смерті й безсмертя.

Цифрова смерть як об'єкт вивчення в межах цифрової танатології репрезентує собою сукупність можливостей фіксації, осмислення й комунікації феномену смерті у цифровому середовищі, що формуються на поточному етапі технічного та технологічного розвитку. Це включає аналіз цифрових практик жалоби, скорботи, пам'яті, співпереживання та соціальної підтримки, які зазнають трансформацій під впливом як індивідуальних, так і структурних чинників.

Соціологічний погляд на цифрову смерть та безсмертя дозволяє приділяти увагу зв'язку між фізичною та цифровою реальностями: як смерть в офлайновому світі спричиняє певні наслідки у віртуальному середовищі і навпаки: як «цифрова активність» померлого впливає на досвід горювання живих. У цьому контексті цифрову смерть можна розглядати не тільки як технічну або культурну проблему, але як цілісний і складний соціальний процес, що залучає мережі людей, платформ, емоцій і нормативних уявлень. Соціологія таким чином не просто фіксує факт цифрового безсмертя, а аналізує його як частину соціальних трансформацій у сфері комунікації і технологій.

Метою статті є теоретичне осмислення феноменів цифрової смерті та цифрового безсмертя в соціологічній перспективі через обґрунтування поняття «цифрова лімінальність» як аналітичного інструменту дослідження постмортальної соціальності, а також виявлення техносціальних, етичних і комунікативних суперечностей посмертної цифрової присутності індивіда.

Виклад основного матеріалу. Цифрова смерть – відносно новий концепт, який описує, як традиційні ритуали та практики, пов'язані зі смертю, переплітаються з новими цифровими технологіями. Концепція цифрових смерті і безсмертя стосується збереження даних, що відображають індивідуальність (спогади, свідомість, вподобання) у цифровій формі та їх потенційне використання після фізичної смерті індивіда. Прикладами подібних (ре)інкарнацій можуть бути цифрові аватари, симуляції або копії свідомості, які продовжують «взаємодіяти» із зовнішнім світом, створюючи ілюзію безперервності існування.

На відміну від традиційних релігійних уявлень про безсмертя, зокрема в християнстві, де вічне життя душі – нематеріальної сутності – досягається після смерті тіла, концепція цифрового безсмертя зосереджена виключно на збереженні особистості чи копії свідомості в технологічному середовищі. Вона не передбачає існування душі чи духовної сутності, фокусуючись на «заморожуванні» особистості в даних, а не на продовженні її життя в метафізичному сенсі. Цей підхід є радикально відмінним і ставить під сумнів усталені філософські та теологічні наративи про життя, смерть та посмертне буття.

Осмислення цифрової смерті та цифрового безсмертя неможливе в межах однієї теоретичної традиції, оскільки йдеться не лише про нові технологічні практики, а про трансформацію базових соціальних категорій – пам'яті, присутності, суб'єктності та межі між життям і смертю. У цьому дослідженні цифрове безсмертя розглядається не як технічна можливість або футуристичний проєкт, а як вже наявна соціальна реальність, що потребує критичного погляду.

Вихідною аналітичною рамкою дослідження є концепція соціальної пам'яті М. Гальбакса [17] та П. Коннертона [18], однак вона виявляє свою обмеженість. Класичні підходи виходять із того, що пам'ять конструюється в межах соціальних груп, але сьогодні інфраструктура пам'яті дедалі більше делегується платформам і алгоритмам. У цьому сенсі цифрова пам'ять не лише колективно, але й інституційно та технічно опосередкована, що змінює сам характер її формування і контролю. Відтак пам'ять стає полем боротьби між користувачами, алгоритмами та корпораціями, що володіють інфраструктурою її збереження.

Ця трансформація безпосередньо пов'язана з постгуманістичними уявленнями про суб'єктність. У межах підходу Д. Гаррауей [19] людина постає як гібридна істота, однак у цифровому контексті ця гібридність набуває нового виміру: після смерті індивід може продовжувати існувати як цифрова конфігурація даних. Тут виникає принципова теоретична колізія: чи можна говорити про суб'єктність там, де відсутній носій досвіду, але зберігається його поведінкова та комунікативна модель? Трансгуманістичні ідеї Н. Бострома [20] радикалізують цю проблему, пропонуючи розглядати свідомість як інформаційний патерн, що потенційно може бути відтворений. Такий нормативно навантажений дискурс переозначає та переінтерпретовує саме поняття людського.

З огляду на це, нової аналітичної ролі набуває інтеракціоністський підхід Е. Гофмана [21]. Якщо соціальна взаємодія є «виставою», то цифрове середовище створює умови для її радикального продовження поза межами біологічного життя. Однак це продовження не є тотожним первинній взаємодії: воно фрагментоване, алгоритмічно відтворене і часто позбавлене інтенціональності. Це дозволяє поставити питання постмортальної цифрової присутності як форми соціального життя чи радше його симуляції. І якщо це симуляція, то яку соціальну функцію вона виконує – підтримки пам'яті, витіснення втрати чи комерціалізації скорботи?

Ці питання перетинаються з концепцією символічного безсмертя Р. Джея Ліфтона [22], однак цифрова епоха змінює сам механізм його досягнення. Якщо раніше символічне безсмертя передбачало включення в культурні або соціальні наративи, то сьогодні воно дедалі більше залежить від інфраструктур збереження даних. У цьому сенсі виникає парадокс: індивід може залишити після себе величезний цифровий слід, але не контролювати ні його інтерпретацію, ні тривалість існування. Таким чином, цифрове безсмертя поєднує в собі одночасно і розширення, і втрату агентності.

Конкретизувати цю проблему через ідею латентного соціального життя можна, звернувшись до концепції «цифрових тіней» Д. Лаптон та Н. Юргенсона [23; 24]. Однак ми пропонуємо змістити акцент: йдеться не лише про те, що дані «продовжують жити», а про те, що вони включаються в нові контексти взаємодії, де їх значення може радикально змінюватися. Алгоритмічне «оживлення» даних – через нагадування або рекомендації – не просто відтворює минуле, але реконструює його відповідно до логіки платформи. Відтак постає питання, хто є автором цієї пам'яті: людина, яка залишила слід, чи система, яка його актуалізує.

Методологічно це вимагає звернення до акторно-мережевої теорії Бруно Латура [25], яка дозволяє розглядати цифрову присутність як ефект взаємодії різномірних акторів. У поєднанні з концепцією мережевого суспільства М. Кастельса [26] це відкриває можливість інтерпретувати цифрове безсмертя як форму розподіленого буття, що не належить повністю ні індивіду, ні системі.

У світлі концепції суспільства контролю Ж. Дельоза [27] цифрове безсмертя постає як амбівалентний феномен. З одного боку, воно забезпечує тривалість присутності; з іншого – інтегрує цю присутність у системи моніторингу та обробки даних. Це дозволяє замислитися над тим, чи не є цифрове безсмертя формою продовженого включення індивіда в режими контролю навіть після смерті. І якщо так, то, можливо, потрібно говорити про нову форму влади – влади над пам'яттю як процесом, що більше не завершується разом із життям?

Отже, ми розглядаємо цифрову смерть не як кінець соціального існування, а як момент його трансформації, в якому змінюються режими пам'яті, присутності та контролю. Такий підхід дозволяє не лише описати нові практики, але й виявити їхню внутрішню суперечливість: цифрове безсмертя одночасно розширює можливості збереження себе і підважує саму ідею суб'єктності, на якій це збереження ґрунтується.

Зауважимо, що, на нашу думку, цифрове безсмертя можна розглядати на кількох рівнях. Перший – пасивне безсмертя – це архіви листування, фото, відео, блоги, коментарі. В цій ситуації людина мертва, але її сліди розкидані по тисячах серверів і продовжують впливати на живих. Другий – активне безсмертя – народився лише нещодавно і представляє собою чат-боти, побудовані на основі листування померлого (проекти типу Replika, Eterni.me, HereAfter AI). І як проєкт можна уявити майбутнє радикальне безсмертя – завантаження свідомості (mind uploading).

Цифрове безсмертя не є продовженням індивідуального існування в класичному розумінні, але становить специфічну форму *розподіленої постмортальної соціальності*, яка виникає на перетині людських практик пам'яті, алгоритмічного відтворення даних та інституційного контролю платформ. Цифрова присутність після смерті не належить більше суб'єкту як носію свідомості, але й не редукується до пасивного архіву: вона функціонує як динамічна конфігурація взаємодій, у межах якої відбувається постійне переозначення ідентичності померлого.

Відповідно, можна припустити, що цифрова смерть означає не припинення соціального буття, а радше його трансформацію в інший режим існування – такий, що характеризується втратою інтенційної агентності та одночасним збереженням операційної присутності в мережі. Цей режим визначається не взаємодією алгоритмів, користувачів і платформ, що актуалізують, інтерпретують і модифікують цифрові сліди. В цьому світлі цифрове безсмертя постає як амбівалентний процес: з одного боку, воно забезпечує тривалість соціальної видимості, а з іншого – підпорядковує цю видимість логікам контролю, комерціалізації та алгоритмічного управління пам'яттю. У цьому контексті продуктивною є акторно-мережева теорія Бруно Латура, відповідно до якої соціальне формується через взаємодію людських і нелюдських акторів [25]. Тож цифрова посмертна присутність існує не автономно, а як ефект взаємодії користувачів, алгоритмів, платформ, архівів даних і комунікативних практик пам'яті. Це дозволяє розглядати постмортальну соціальність не як властивість самого цифрового профілю, а як результат мережевої техносоціальної взаємодії.

Тож з розвитком мережевих комунікацій, зокрема соціальних мереж, виникла концепція «безсмертя профілю». Акаунти користувачів, функціонуючи як своєрідні цифрові двійники, підтримуються увагою (лайками, коментарями) та інтеракціями. Однак у випадку занедбаності сторінки або смерті власника вона трансформується у «цифрову труну», формуючи в мережевому просторі феномен «цифрового кладовища». Цей феномен навіть на початкових етапах його становлення та розвитку, вже зараз вказує на складність управління цифровою спадщиною та потенційну проблему «вічних» віртуальних тіней.

Французький соціолог Ж. Бодрийяр називав би це симулякром третього порядку, де знак (профіль) замінює реальність (людину), а потім починає жити власним життям, втрачаючи своє власне існування. Цифрова смерть – це не просто відсутність нових постів, це особливий соціальний статус небіжчика, який більше не може відповісти, але від якого всі продовжують чекати відповіді.

Для аналітичного опису зазначених процесів ми пропонуємо використовувати поняття «цифрова лімінальність», яким позначається специфічний техносоціальний режим проміжного існування між фізичною смертю та остаточним зникненням із соціального простору. Йдеться не просто про часовий інтервал, але про якісно особливий режим існування, в якому посмертна присутність продовжує відтворюватися та підтримуватися в межах цифрової інфраструктури. У цьому сенсі цифрова лімінальність фіксує ситуацію, коли фізична відсутність особи не збігається з її соціальною «відсутністю», оскільки цифрові сліди, профілі та алгоритмічно керовані процеси забезпечують її подальшу включеність у комунікативні та символічні практики.

Теоретично це поняття спирається на класичну антропологічну концепцію лімінальності А. ван Геннепа та В. Тернера [28; 29], у якій лімінал («поріг») розглядається як фаза переходу між усталеними статусами. Однак у цифровому контексті ця модель зазнає суттєвої трансформації. Якщо в ритуальних структурах лімінальність має обмежений у часі характер і завершується включенням індивіда в новий соціальний стан, то цифрова лімінальність потенційно позбавлена чіткої завершеності. Його тривалість визначається не соціальними ритуалами як такими, а функціонуванням техносоціальних систем

(платформ, алгоритмів, політик збереження даних), що здатні підтримувати або, навпаки, переривати посмертну присутність.

У цьому проміжному стані цифрові репрезентації особи продовжують функціонувати як активні елементи соціальної реальності. Профілі в соціальних мережах залишаються доступними для взаємодії; алгоритмічні механізми генерують нагадування про «спогади», пропонують позначення на фото або реконструюють комунікативні патерни; медіаархіви акумулюють і відтворюють фрагменти минулої активності. Важливо, що ця присутність не є статичною: вона постійно актуалізується в діях інших користувачів і роботі алгоритмів, що перетворює цифровий слід на динамічний соціальний об'єкт. У термінах драматургічного підходу Е. Гофмана цифрові профілі можуть розглядатися як продовження соціальної «вистави» після фізичної смерті індивіда, коли репрезентація особи продовжує функціонувати незалежно від її безпосередньої участі [21].

У зв'язку з цим цифрову лімінальність доцільно розуміти як форму «підвішеної присутності», у якій відбувається розрив між агентністю та представленістю. Індивід більше не виступає суб'єктом дії в класичному сенсі, однак його цифрові репрезентації продовжують циркулювати в мережі, вступаючи у взаємодію з іншими акторами. Це створює специфічну конфігурацію постмортальної соціальності, де пам'ять, комунікація і навіть певні форми «участі» здійснюються без безпосередньої участі носія досвіду.

Додатковий вимір цієї проблеми пов'язаний із розмиванням межі між живими та мертвими у цифровому середовищі. Сучасні технології, зокрема системи штучного інтелекту (ШІ), дозволяють відтворювати голос, стиль мовлення чи поведінкові патерни померлого, створюючи ефект квазіінтеракції. У цьому контексті цифрова лімінальність перестає бути лише станом «між» і набуває рис автономного режиму існування, у якому посмертна присутність не просто зберігається, а активно реконструюється та переінтерпретується. Це, своєю чергою, проблематизує саму ідею завершеності смерті як соціального факту, відкриваючи питання, чи можлива в умовах цифрової культури остаточна «соціальна смерть» індивіда.

Отже, категорія цифрової лімінальності дозволяє не лише описати новий емпіричний феномен, але й уточнити теоретичні уявлення про межі життя і смерті, показуючи, що в цифрову епоху ці межі дедалі більше визначаються не біологічними, а техносоціальними механізмами. Цифрова лімінальність виступає аналітичним зв'язком між теоретичним осмисленням постмортальної присутності та її конкретними соціальними формами.

Водночас окреслення цифрової лімінальності як проміжного стану між біологічною відсутністю та соціальною присутністю потребує звернення до конкретних соціальних практик, у межах яких ця невизначеність набуває певної впорядкованості. Якщо поняття цифрової лімінальності фіксує сам стан «пороговості», то подальший аналіз має бути спрямований на виявлення механізмів, що структурують і регулюють посмертну цифрову присутність. У цьому сенсі поняття цифрової смерті дозволяє конкретизувати процеси, що структурують постмортальну присутність, переводячи її з режиму відкритої потенційності у площину соціально організованих практик і взаємодій.

Цифрова смерть і безсмертя змінюють соціальні практики, пов'язані з пам'яттю та спадщиною. Такі традиційні ритуали, як поховання чи меморіальні служби, доповнюються цифровими формами вшанування, наприклад створенням меморіальних сторінок у соціальних мережах, які стають простором для колективного горювання, де люди можуть ділитися спогадами та підтримувати одне одного.

Переведення практик скорботи в онлайн-середовище змінює переживання втрати родиною та друзями. Так, згідно з моделлю «продовження зв'язків» (Continuing Bonds) мета скорботи – не «відпустити» померлого, а зберігати постійний зв'язок із ним. Соціальні мережі дозволяють покійному нібито зберігати «активну присутність» у житті близьких: на практиці Facebook та інші платформи відкривають нові можливості для «продовження онлайн-ідентичності» небіжчика. У багатьох спостереженнях помічено, що на сторінках покійних у Facebook формується «органічна спільнота» скорботних (членів родини й друзів), які разом співпроживають втрату й підтримують одне одного. Онлайн-меморіали й пости допомагають інтегрувати горе у повсякденне життя, створюючи відчуття віртуальної підтримки. Медіапости і коментарі слугують своєрідними каналами продовження спілкування. Нове бачення горя акцентує, що мета практики суму – «утримати» зв'язок з померлим, а не остаточно розірвати його.

Іншим виміром є трансформація доступу до широкого кола через функціонування онлайн-платформ: родичі та друзі можуть повідомити про смерть негайно, а незнайомці з усього світу можуть висловити співчуття. Це зміцнює соціальні ритуали, адже спільне обговорення втрати в інтернеті дозволяє людям відчутти підтримку віртуальної спільноти і «зміцнює існуючі ритуали» скорботи. Наприклад, за спостереженнями, саме через Facebook народжуються групи взаємопідтримки, адже ця платформа стала дуже буденною формою «комунікації почуттів».

Разом із перевагами виникають і нові виклики. Сум у соціальних мережах відбувається публічно, тож родичі часто відчувають соціальний тиск демонструвати скорботу в мережі. Частково це може допомагати пережити втрату: близькі отримують додаткову увагу і підтримку спільноти, але водночас цифрова відкритість породжує конфлікти, адже надмірна публічність може «розмити серйозність»

переживання і перетворити горе на видовищну публічну подію. Постійний доступ до цифрових спогадів про померлого іноді заважає повноцінному прийняттю смерті, оскільки повідомлення й фотографії тривалий час «тримають хворобливі емоції» активними.

Таким чином, у цифровому просторі ми спостерігаємо трансформацію смерті та ритуалів пам'яті. У соціальних мережах і спеціалізованих сервісах з'являються віртуальні меморіали, які продовжують виконувати функції кладовища чи обрядових залів. Наприклад, тепер активно створюють меморіальні сторінки у соціальних мережах, де зазначають дати народження і смерті покійного, викладають спогади, світлина та відео. Такі сторінки перетворюють звичайний профіль на «цифрове місце пам'яті», що дозволяє зберігати віртуальну ідентичність після фізичної смерті. Фактично це стає простором, де сім'я й друзі можуть збиратися, щоб пом'янути та згадати людину.

Звичкою стало створювати спеціальні сторінки в соціальних мережах чи на платформах на кшталт *ForeverMissed*, *Tributes.com* тощо. Ці цифрові меморіали містять спільні повідомлення від тих, хто переживає втрату, квіти-емодзі, запалені свічки на аватарах, тобто уявні похідні традиційних форм вираження жалоби. Віртуальні надгробки (іноді у вигляді QR-кодів на реальних могилах) та онлайн-трансляції похоронів також стають новими формами ритуалу. Таке публічне вшанування через інтернет дозволяє скорботним бути разом, навіть якщо вони розділені географічно.

Останніми роками з'явилися сервіси, що створюють цифрові реконструкції покійного. Наприклад, платформа *Eterni.me* на основі зібраних даних (листи, пости, фото) формує 3D-аватар, який «виглядає і говорить як оригінал», намагаючись емулювати особистість померлого. Саме так близькі можуть відчувати, що нібито продовжують спілкування з померлим. Відомий випадок, коли у південнокорейської телепрограми «Зустріти тебе» жінка зустрілася з померлою 7-річною донечкою у віртуальній реальності. «Може, це і є рай. Я побачила Найон, яка говорила зі мною з посмішкою, і це був дуже короткий, але і дуже щасливий час. Як ніби у мене був сон, про який я завжди мріяла», – поділилася враженнями жінка [30].

Американська платформа *Hereafter.ai* вже має понад два мільйони цифрових двійників. На головній сторінці сервісу зазначено: «Ваші історії та голос. Назавжди. Збережіть спогади за допомогою додатка, який задає вам питання про ваше життя. А потім дайте змогу вашим близьким почути важливі історії, спілкуючись із вашим віртуальним «Я» [31].

У усіх цих випадках мета – «тримати пам'ять живою» і продовжити емоційний зв'язок. Проте такі ритуали викликають і суперечки: спеціалісти звертають увагу, що «цифрова безсмертність» породжує етичні питання про приватність та коректність імітації померлого. Приклад такого 3D-аватару можна побачити серед персонажів американського серіалу «Скарпетта», в якому образ цифрового двійника померлої коханої можна розглядати не як технологічний артефакт, а як специфічну форму постмортальної присутності, що балансує між пам'яттю, симуляцією і соціальною взаємодією. Такий «двійник» зазвичай конструюється на основі цифрових слідів – повідомлень, відео, голосових записів, поведінкових патернів. У цьому сенсі він не є суб'єктом у строгому онтологічному значенні, але функціонує як інтерфейс продовження стосунків. Героїня серіалу взаємодіє не з «іншою особою», а з алгоритмічно впорядкованою моделлю, яка відтворює звичні реакції, інтонації та навіть емоційні сценарії. Цифровий двійник померлої коханої в «Скарпетті» можна інтерпретувати як модельну ситуацію, де цифрове безсмертя проявляється не як обіцянка «вічного життя», але як технологія відкладеного прощання. Він не долає смерть, а радше переформатує досвід втрати, переводячи його з режиму остаточності в режим керованої, але принципово неповної присутності.

Реалізація концепції цифрового безсмертя зіштовхується з фундаментальними технологічними обмеженнями. Основні складнощі пов'язані з картографуванням та моделюванням людського мозку. Сучасні нейронауки, попри значний прогрес, далекі від повного розуміння всіх аспектів його функціонування, особливо таких складних феноменів, як свідомість, емоції та суб'єктивний досвід. В мистецтві кіноіндустрія вже зверталася до цих питань, зокрема фільм «Субстанція» (2024) режисерки Коралі Фаржа ілюструє провал технології «продовження життя» через невміння оцифрувати та контролювати «суб'єктивність людини». Це порушує питання про доцільність прагнення до такого безсмертя за будь-яку ціну.

Крім технологічних, виникає безліч етичних питань. Наприклад, наскільки припустимим є втручання у свідомість людини та її відтворення в цифровому вигляді? Хто контролюватиме доступ до такої технології та нестиме відповідальність за її наслідки? Ці питання вимагають глибокого філософського та суспільного осмислення. Додатково існують значні правові та соціальні бар'єри. Питання контролю доступу до технології цифрового безсмертя та відповідальності за її наслідки залишаються відкритими. Культурний опір також є вагомим фактором, оскільки для значної частини населення подібні ідеї суперечать їхнім світоглядним або релігійним поглядам на життя і смерть.

Досягнення цифрового безсмертя ставить перед особистістю та суспільством низку безпрецедентних викликів. Так, людська унікальність та біорізноманіття є основою прогресу, а створення цифрових копій свідомості ставить під сумнів цю унікальність. Виникає дилема: чи зберігається оригінальна особистість, чи створюється щось принципово нове? Чи може існувати цифрова копія самостійно, що б змінило саме уявлення про те, що означає бути людиною?

Тривогу викликає і вразливість «цифрової особистості» до несанкціонованого копіювання, блокування, знищення або модифікації, що породжує питання про захист цифрової ідентичності та запобігання зловживанням, а отже, значними є ризики використання цифрових копій не за призначенням. У цьому сенсі цифрові платформи функціонують як елементи «суспільства контролю» Ж. Дельоза, де посмертна присутність підтримується через безперервне накопичення, обробку та актуалізацію даних [27].

У правовій площині регулювання цих аспектів цифрового безсмертя знаходиться на початкових стадіях. Чи матиме цифрова копія права особистості? Яка її правова відповідальність? Як вирішуватиметься питання авторства на відтворені спогади та дії? Ці питання потребуватимуть розробки нового законодавства та етичних норм.

Пам'ять та особистий досвід становлять основу особистості. При створенні цифрових копій виникає питання про точність їх передачі. Технічно можливо зберегти величезну кількість даних, але людські спогади не є статичною інформацією: вони змінюються, переосмислюються, що складно відтворити в цифровій системі. Більше того, природна здатність пам'яті забувати є важливим аспектом психологічного благополуччя. Штучне збереження всіх спогадів може призвести до когнітивного конфлікту та ускладнити прийняття втрати близьких, оскільки цифрові копії здатні підтримувати ілюзію присутності померлого, розмиваючи межу між життям і смертю у свідомості.

Висновок. У межах дослідження ми пропонуємо принципово розрізняти поняття постмортальної соціальності та цифрового безсмертя, які, попри семантичну близькість, фіксують різні аналітичні рівні опису. Постмортальна соціальність використовується як описово-аналітичне поняття для позначення фактичних процесів продовження соціальної присутності індивіда після його біологічної смерті. Воно акцентує увагу на тому, як саме функціонують цифрові сліди, як вони включаються у взаємодії, практики пам'яті та алгоритмічні процеси. У цьому сенсі йдеться не про «безсмертя» як таке, а про специфічний режим соціального існування, що характеризується розривом між відсутністю суб'єкта та збереженням його соціальної операційності. Натомість цифрове безсмертя є радше нормативно-уявною та дискурсивною конструкцією, яка описує ідею або обіцянку продовження існування особи у цифровому середовищі. Це поняття функціонує на рівні культурних наративів, техноутопічних проєктів і медійних репрезентацій, де цифрові технології постають засобом подолання смертності. Воно передбачає певну цілісність і тяглість «Я», яка, однак, у реальних практиках виявляється проблематичною.

Таким чином, якщо цифрове безсмертя апелює до уявлення про продовження суб'єкта, то постмортальна соціальність описує трансформацію форм його соціальної присутності. Перше пов'язане з очікуваннями, проєкціями та ідеологіями технологічного майбутнього, друге – з емпірично спостережуваними техносціальними процесами. Їх розмежування дозволяє уникнути редукції аналізу до технооптимістичних або технопесимістичних інтерпретацій і зосередитися на конкретних механізмах функціонування пам'яті, даних і соціальних зв'язків у постмортальному вимірі.

У цьому контексті запропоноване поняття цифрової лімінальності дозволяє описати проміжний техносціальний стан між біологічною смертю індивіда та його остаточною зникненням із соціального простору. Цифрова лімінальність фіксує ситуацію, за якої фізична відсутність особи не збігається з її соціальною відсутністю, оскільки цифрові профілі, архіви даних, алгоритмічні механізми та мережеві взаємодії продовжують підтримувати ефект присутності. У такому стані індивід втрачає можливість безпосередньої агентності, однак його цифрові репрезентації залишаються включеними у комунікативні процеси, практики пам'яті та алгоритмічно опосередковані форми соціальної взаємодії. Це дозволяє розглядати цифрову смерть не як одномоментне припинення соціального існування, а як пролонгований і алгоритмічно підтримуваний процес переходу.

Концепція «цифрового безсмертя» є одним із найскладніших та найбагатогранніших феноменів сучасності, що виходить за межі суто технологічної сфери, зачіпаючи глибокі філософські, етичні, правові та соціокультурні аспекти. Вона здатна кардинально змінити уявлення про людську ідентичність, життя, смерть та природу існування. Успішне осмислення та потенційна імплементація цифрового безсмертя вимагатиме не лише проривів у нейротехнологіях та штучному інтелекті, але й глибокого переосмислення фундаментальних принципів людського співіснування, розробки нових правових та етичних рамок, а також відкритого суспільного діалогу щодо меж дозволеного та бажаного у цифровій трансформації людства.

Таким чином, запропонований підхід дозволяє уточнити соціологічне розуміння межі між життям і смертю в умовах цифровізації як динамічний техносціальний конструкт, що формується через взаємодію цифрових платформ, алгоритмів і практик соціальної пам'яті.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленням аналізу постмортальної соціальності як специфічного режиму взаємодії у цифровому середовищі. Зокрема, потребують окремого вивчення механізми алгоритмічного відтворення посмертної присутності, трансформації практик горювання в умовах ІІІ, а також питання соціального контролю та власності на цифрові дані померлих. Важливим напрямом є емпіричні дослідження досвіду користувачів, які взаємодіють із цифровими репрезентаціями померлих, що дозволить уточнити соціальні наслідки поширення технологій цифрового безсмертя.

Саме тому мілітаризація має і в подальшому досліджуватися соціологами, особливо в умовах українського суспільства. Тут особливо важливими, як нам видається, будуть дослідження стратегій самозбереження та самовідтворення громадянського суспільства у взаємодії з мілітаризмом, формування гібридних та складних способів співіснування та співпрацювання, динаміка культурних та субкультурних форм у суспільстві в таких умовах, а також конструювання нових інституційних утворень, які стануть адаптивними відповідями суспільства на специфічні умови існування.

Список використаної літератури:

1. Bank of Memories. URL: <https://reherit.org.ua/operators/bank-of-memories>; Спогади України. URL: <https://memoriesofua.com/uk/about>
2. Massimi M., Charise A. *Dying, Death, and Mortality: Towards Thanatosensitivity in HCI*. 2009.
3. Bassett D. J. *Digital Afterlife: Death and Digital Media in the 21st Century*. London : Routledge, 2020. 240 p.
4. Stokes P. *Digital Souls: A Philosophy of Online Death*. London : Bloomsbury Academic. 2019. 272 p.
5. Gibbs M., Meese J., Arnold M., Nansen B., & Carter M. (2015). Funeral and Instagram: Death, Social Media, and Platform Vernacular. *Information, Communication & Society*. 2015. 18(3). P. 255–268.
6. Brubaker J. R., Hayes G. R., Dourish P. Beyond the Grave: Facebook as a Site for the Expansion of Death and Mourning. *The Information Society*. 2016. Vol. 29, No. 3. P. 152–163.
7. Floridi L. *Information Ethics: Its Nature and Scope*. 2010.
8. Sofka C. J., Cupit I. N. and Gilbert K. R. *Dying, Death, and Grief in an Online Universe*. 2012.
9. Вітюк І. Механістична онтологія нового часу (XVI–XVIII СТ.) як філософське підґрунтя сучасних концепцій технологічного безсмертя людини. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. №1(97) 2025. С. 79–86. DOI: [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(97\).2025.79-86](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(97).2025.79-86)
10. Харитонов О. І., Харитонов Є. О. Цифрова людина, цифрова особа та цифрова особистість: до проблеми співвідношення. *Часопис цивілістики*. URL: <https://clj.nuoua.od.ua/archive/49/1.pdf>
11. Кобижча Н. «Цифрова смерть та безсмертя» у сучасному науковому дискурсі. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2023. Т. 6. № 1 С. 205–216. DOI: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283991>
12. Король Д. О. Меморативна актуалізація проблематики «цифрового безсмертя». *Культура пам'яті. Гендерні реценції. Локальні історії : збірник матеріалів круглих столів, листопад-грудень 2023 р. (у 2 частинах) / наук.-ред. кол.: Чміль Г. П., Демчук Р. В., Король Д. О. та ін.] ; Інститут культурології Національної академії мистецтв України. Київ : ІК НАМ України, 2023. С. 108–119.*
13. Бугайова Н. М. Етичні та юридичні аспекти цифровізації особистості. *Актуальні проблеми психологічного забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28 жовтня 2021 р.)*. С. 15–19. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/270690c5-c14b-4af9-b640-9117e9ba3db8/content>
14. Вовк М. З. Особливості правового регулювання спадкування цифрових активів та інтелектуальної власності в умовах розвитку блокчейн-технологій. *Академічні візії*. Вип. 35/2024. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13903131>
15. Чупрій-Бакшеева Д. Особливості регулювання цифрового спадкування за законодавством США та держав-членів ЄС. *Право і суспільство*. 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.15>
16. Ясечко С. В. Цифровий спадок в епоху діджиталізації. *Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2022 р.)*. Харків : ХНУВС, 2022. С. 218–221. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d23add47-cfb1-484f-ae8f-30d0311c7b43/content>
17. Halbwachs M. *On Collective Memory*. Chicago : University of Chicago Press. 1992. 244 p.
18. Connerton P. *How Societies Remember*. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 210 p.
19. Haraway D. *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. New York : Routledge, 1991. 223 p.
20. Bostrom N., Savulescu J. *Transhumanist Values. Human Enhancement*. Oxford : Oxford University Press. 2005. P. 3–14.
21. Goffman, E. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, NY: Doubleday. 1959.
22. Lifton, R. J. *The Broken Connection: On Death and the Continuity of Life*. New York: Simon & Schuster. 1979. 23. Lupton D. *Digital Death*. Routledge. 2015. 230 p.
24. Jurgenson N. *The IRL Fetish*. The New Inquiry. 2013.
25. Latour B. *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press. 2005.
26. Castells M. *Communication Power*. Oxford University Press. 2009.
27. Deleuze G. *Postscript on the Societies of Control*. October. 1992. No. 59. Pp. 3–7.
28. Van Gennep A. *Les Rites de passage*. Paris, 1909.
29. Moore Jerry D. Victor Turner: Symbols, Pilgrims, and Drama. *Visions of Culture*. Lanham, MD: AltaMira Press. 2012. P. 224–234.
30. У Південній Кореї жінка зустрілася з померлою донечкою у віртуальному світі. URL: <https://uain.press/videos/u-pivdennij-koreyi-zhinka-zustrilasya-z-pomerloyu-donechkoyu-u-virtualnomu-sviti-1175053>
31. HereAfter. URL: <https://www.hereafter.ai>

Статтю отримано 09.03.2026

Статтю рекомендовано до публікації 09.04.2026

Статтю прийнято до друку 25.05.2026

Статтю опубліковано 29.05.2026

POSTMORTAL SOCIALITY IN THE DIGITAL AND THING AGE: BETWEEN THE DIGITIZATION OF DEATH AND THE CONSTRUCTION OF IMMORTALITY

Zinchyna Oleksandra – PhD in Sociology, Associate Professor, PhD in Sociology, Associate Professor, Department of Humanities and Social Sciences, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17 Chornohlazivska St., 61002, Kharkiv, Ukraine, e-mail: Oleksandra.Zinchyna@kname.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4680-857X>.

This article presents a sociological analysis of the phenomena of digital death and digital immortality as interrelated yet conceptually distinct dimensions of postmortem sociality in the context of digitalization. It has been demonstrated that digital death does not signify the end of an individual's social existence, but rather their transformation into a different mode of presence, mediated by digital traces, algorithmic mechanisms, and platform infrastructures. In contrast, digital immortality is viewed as a normative-discursive construct regarding the possibility of continuing individual existence in the digital environment. Within the scope of this study, the concepts of «digital death» «digital immortality» and «postmortem sociality» are clarified, and the rationale for their analytical distinction is substantiated. The concept of the «digital liminality» is proposed as a tool for describing the intermediate state between biological death and an individual's social presence in a networked environment. It is shown that this state is characterized by a disconnect between the loss of agency and the preservation of operational presence in digital interactions. Particular attention is paid to the transformation of practices of memory and mourning in a mediatized culture, where digital platforms serve not only as tools for preservation but also as active agents in the reconfiguration of memory. The role of technosocial mechanisms in maintaining posthumous presence is analyzed, and the ethical, legal, and social challenges associated with the spread of digital immortality practices are outlined. The author concludes that postmortem sociality in the digital age is the result of the interaction between human practices, algorithmic processes, and institutional control, which necessitates a rethinking of the boundaries between life and death in contemporary society.

Keywords: digital death, digital immortality, postmortem sociality, digital liminality, modes, digital space, digital identity, mediatization, digital platforms, algorithmic governance, practices of mourning.

References:

1. Bank of Memories. (n.d.). Reherit. <https://reherit.org.ua/operators/bank-of-memories>; Memories of Ukraine. (n.d.). <https://memoriesofua.com/uk/about> (Accessed March 5, 2026)
2. Massimi, M., & Charise, A. (2009). *Dying, Death, and Mortality: Towards Thanatosensitivity in HCI*.
3. Bassett, D. J. (2020). *Digital Afterlife: Death and Digital Media in the 21st Century*. Routledge.
4. Stokes, P. (2019). *Digital Souls: A Philosophy of Online Death*. Bloomsbury Academic.
5. Gibbs, M., Meese, J., Arnold, M., Nansen, B., & Carter, M. (2015). Funeral and Instagram: Death, social media, and platform vernacular. *Information, Communication & Society*, 18(3), 255–268.
6. Brubaker, J. R., Hayes, G. R., & Dourish, P. (2016). Beyond the grave: Facebook as a site for the expansion of death and mourning. *The Information Society*, 29(3), 152–163.
7. Floridi, L. (2010). *Information Ethics: Its Nature and Scope*.
8. Sofka, C. J., Cupit, I. N., & Gilbert, K. R. (Eds.). (2012). *Dying, Death, and Grief in an Online Universe*.
9. Vityuk, I. (2025). Mechanistic ontology of the modern era (16th–18th centuries) as the philosophical foundation of contemporary concepts of technological immortality. *Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr. Philosophical Sciences*, 1(97), 79–86. [https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1\(97\).2025.79-86](https://doi.org/10.35433/PhilosophicalSciences.1(97).2025.79-86) [in Ukrainian]
10. Kharitonova, O. I., & Kharitonov, E. O. (n.d.). Digital human, digital person, and digital personality: On the problem of correlation. *Journal of Civil Law*. <https://clj.nuoua.od.ua/archive/49/1.pdf> (Accessed March 5, 2026) [in Ukrainian].
11. Kobyzhcha, N. (2023). «Digital death and immortality» in contemporary scientific discourse. *Digital Platform: Information Technologies in the Sociocultural Sphere*, 6(1), 205–216. <https://doi.org/10.31866/2617-796X.6.1.2023.283991> [in Ukrainian]
12. Korol, D. O. (2023). The memorialization of the issue of «digital immortality» In G. P. Chmil, R. V. Demchuk, D. O. Korol, et al. (Eds.), *The Culture of Memory. Gender Receptions. Local Histories: Collection of Roundtable Materials*, November–December 2023 (pp. 108–119). Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine. [in Ukrainian]
13. Bugayova, N. M. (2021). Ethical and legal aspects of the digitalization of the individual. In *Current Issues in the Psychological Support of Law Enforcement Officers' Professional Activities* (pp. 15–19). <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/270690c5-c14b-4af9-b640-9117e9ba3db8/content> (Accessed March 5, 2026). [in Ukrainian]
14. Vovk, M. Z. (2024). Features of the legal regulation of the inheritance of digital assets and intellectual property in the context of blockchain technology development. *Academic Visions*, (35). <https://doi.org/10.5281/zenodo.13903131>. [in Ukrainian]
15. Chupriy-Baksheeva, D. (2024). Features of the regulation of digital inheritance under the laws of the United States and EU member states. *Law and Society*, (2). <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.15>. [in Ukrainian]
16. Yasechko, S. V. (2022). Digital inheritance in the era of digitalization. In *Problems of Civil Law and Procedure* (pp. 218–221). Kharkiv National University of Internal Affairs. <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d23add47-cfb1-484f-ae8f-30d0311c7b43/content> (Accessed March 5, 2026) [in Ukrainian]
17. Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. University of Chicago Press.
18. Connerton, P. (1989). *How Societies Remember*. Cambridge University Press.
19. Haraway, D. (1991). *A Cyborg Manifesto: Science, Technology, and Socialist-Feminism in the Late Twentieth Century*. Routledge.
20. Bostrom, N., & Savulescu, J. (2005). Transhumanist values. In J. Savulescu & N. Bostrom (Eds.), *Human Enhancement* (pp. 3–14). Oxford University Press.

21. Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday.
22. Lifton, R. J. (1979). *The Broken Connection: On Death and the Continuity of Life*. Simon & Schuster.
23. Lupton, D. (2015). *Digital Sociology*. Routledge.
24. Jurgenson, N. (2013, February 15). *The IRL fetish. The New Inquiry*. <https://thenewinquiry.com/the-irl-fetish/> (Accessed March 5, 2026).
25. Latour, B. (2005). *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford University Press.
26. Castells, M. (2009). *Communication Power*. Oxford University Press.
27. Deleuze, G. (1992). Postscript on the societies of control. *October*, 59, 3–7.
28. Van Gennep, A. (1909). *Les Rites de passage*.
29. Moore, J. D. (2012). Victor Turner: Symbols, pilgrims, and drama. In J. D. Moore (Ed.), *Visions of Culture* (pp. 224–234). AltaMira Press.
30. In South Korea, a woman reunited with her deceased daughter in a virtual world. (2020, March 5). UAIN Press. <https://uain.press/videos/u-pivdennij-koreyi-zhinka-zustrilasya-z-pomerloyu-donechkoyu-u-virtualnomu-sviti-1175053> (Accessed March 5, 2026). [in Ukrainian]
31. HereAfter. (n.d.). <https://www.hereafter.ai> Accessed March 5, 2026)

The article received 09.03.2026

The article is approved for publication 09.04.2026

The article is recommended for publication 25.05.2026

The article is published 29.05.2026
